

BISERICA ARMEANĂ DIN ROMÂNIA – LIBERTATE DE CONȘTIINȚĂ ȘI TOLERANȚĂ RELIGIOASĂ

Dr. Dacian BUT-CĂPUȘAN

*Facultatea de Teologie Ortodoxă,
Universitatea „Babes-Bolyai”, Cluj-Napoca, Romania
dbutcapusan@yahoo.ro*

ABSTRACT. Armenian Church in Romania - Freedom of Conscience and Religious Tolerance.

In 301, Armenia became the first Christian state in the world. After the year 451, the Armenian Church rejected the Chalcedon Synod and thus separated from the Orthodox Church. Armenia falling under Arab and Turkish rule, most of the population emigrated, the Armenians had a diaspora, for hundreds of years, without having an independent state. Armenians settled on the territory of Romania starting from the 11th-12th centuries. Here they found an atmosphere conducive to the practice of their traditional occupations under conditions of religious tolerance. In 1401, the ruler Alexander the Good consecrated the establishment of the Armenian Episcopate with residence in Suceava. The Armenians were welcomed and favored by the rulers Stephen the Great and Alexander Mavrocordat. Although there were rulers who persecuted them, the Armenians had flourishing colonies in many cities, building churches and monasteries. In Basarabia there was an Armenian bishopric for over 100 years, and in Gherla an Armenian-Catholic one. After 1918, the Armenian cult was recognized by the Romanian State as part of the historical Churches in the country. In 1931, the Armenian Diocese was established, with its seat in Bucharest.

Keywords: *Armenian, Romania, monophysitism, diocese, churches, tolerance.*

Situat la răscrucea unor importante drumuri comerciale, „teritoriul istoric al Armeniei se întinde de la platoul anatolian, până la cel iranian, de la granița muntoasă a Pontului, până în Mesopotamia septentrională, din Caucaz până la masivul Taurus. Numeroasele dovezi arheologice atestă că Armenia a fost locuită, fără întrerupere încă din perioada paleoliticului in-

ferior”¹. Armenii, „hayk în limba armeană se consideră urmașii eroului eponim Hayk, descendent din neamul lui Noe...Strămoșii armenilor, originari din Tracia și Frigia, sunt menționați în diferite mărturii istorice încă din mileniul al III-lea î. Hr., cu numele de armanis”².

În urma înfrângerii de către Imperiul Roman (generalul Pompei), prin tratatul de la Artașat din anul 66 î. Hr., regatul Armeniei, condus de regele Tigran al II-lea (95-55 î. Hr.) recunoaște vasalitatea față de Roma, dar își va păstra autonomia internă. „Tratatul de pace...punea unele condiții grele regatului Armeniei...pe de altă parte tratatul recunoștea integritatea teritoarială a Armeniei propriu-zise, calitatea și titlul de *rege al regilor* pentru Tigran al II-lea și proclamarea Armeniei drept *aliat și prieten al poporului roman*”³.

De timpuriu, „tradiția atribuie începuturile evanghelizării armenilor la aproximativ douăzeci de ani după crucificarea lui Iisus Hristos, apostolilor Tadeu, martirizat în anul 50 la Ardazi, și Sfântului Bartolomeu, martirizat în anul 68 la Albac, localități din sud-estul Armeniei unde se află vechile sanctuare care adăpostesc moaștele lor”⁴. Mai precis, „Sfinții Apostoli Tadeu și Bartolomeu au predicat în Armenia Orientală, adică în Ardaz, care corespunde cu actuala provincie Magu și Aghpag (Bașcale din Persia)...mormântul Sfântului Tadeu se află în apropiere de orașul Magu, unde se înalță până în prezent măreața mânăstire Sf. Tadeu, unul din monumentele cele mai faimoase ale arhitecturii armenice... Sf. Bartolomeu a predicat în Armenia și a fost martirizat la Aghpag

1 Biserica Armeană din România: istorie și patrimoniu, Ed. Paideia, București, 2019, p. 20. Tigran GRIGORIAN, *Istoria și cultura poporului armean*, Ed. Științifică, București, 1993, p. 15.

2 Pr. prof. dr. Viorel IONIȚĂ (coord.), *Istoria bisericească universală*, vol. II, partea întâi: Bisericile eterodoxe vechi orientale de la începuturi până astăzi, Ed. Basilica, București, 2023, p. 168. Acest Hayk este considerat a fi nepotul lui Iafet, fiul lui Noe. „Conform Face-re 8,4, după încetarea potopului, corabia lui Noe s-a oprit pe munții Ararat...Primul care a identificat Muntele Agri-Dagh din Armenia cu Araratul a fost fericitul Ieronim” (Lect. univ. dr. Daniel BUDA, *Începuturile creștinismului la armeni și rolul Sfântului Grigorie Luminătorul în organizarea și consolidarea Bisericii armenice* în vol. *Ale Tale dintru ale Tale! Liturghie, Pastorație și Mărturisire. Prinos de cinstire adus Înalt Prea Sfinției Sale Dr. Laurențiu Streza la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2007, p. 100).

3 T. GRIGORIAN, *Istoria și cultura poporului armean*, p. 62.

4 Biserica Armeană din România, p. 25. S. WEBER, *Armenien* în *Lexikon für Theologie und Kirche*, Band I, Freiburg im Breisgau, 1930, col. 663.

(Bașcale), unde se află mormântul apostolului și o mănăstire ce-i poartă numele”⁵.

În secolele I - al IV-lea, existau creștini în această țară, care au fost supuși persecuțiilor „pornite în anul 110 de către Ardașes, în 130 de către Khosrov, iar în anul 237 de către Tiritad”⁶.

În *Istoria bisericească*, Eusebiu de Cezareea vorbește despre o epistolă a Patriarhului Dionisie al Alexandriei de pe la anul 254 adresată fraților din Armenia, conduși de episcopul Meruzane din Ardaș în care se tratează *Despre pocăință*⁷.

Convertirea integrală și definitivă la creștinism a poporului armean (de origine indo-europeană) a avut loc la sfârșitul secolului al III-lea - începutul secolului al IV-lea. În anul 301, în timpul domniei lui Tiridate al III-lea (287-330) creștinismul a fost proclamat religie oficială, „Armenia devenind, astfel, primul stat creștin din lume”⁸, cu 10 ani înaintea edictului lui Galeriu (293-311) publicat în 30 aprilie 311, cu câteva zile înainte de moartea sa, prin care acorda libertate creștinilor, cu 12 ani înaintea edictului de la Mediolanum din ianuarie 313, emis de împăratul Constantin cel Mare (306-337) prin care creștinismul devenea „religio licita” în Imperiul roman. Creștinismul devine religie oficială în Imperou doar prin edictul de la Tesalonic al împăratului Teodosie cel Mare (379-395) din 28 februarie 380.

Acest act a fost înfăptuit de Sf. Grigore Luminătorul (Grigor Luvorici, 240-332, botezat de arhiepiscopul Firmilian I al Cezareei Capadociei) care l-a vindecat printr-o minune pe regele Tiridate, care inițial l-a persecutat și întemnițat. Sf. Grigore a organizat și condus - instituind 12 scaune episcopale - timp de un sfert de veac Biserica Apostolică Armeană

5 Arhiepiscopul Husik ZOHRABIAN, *Istoria Bisericii Armene de la introducerea creștinismului în Armenia până în zilele noastre*, trad. de V. Mestugean, Tipografia Ziarului „Universul”, București, 1934, pp. 10-11. Bishop Shnork KALOUSTIAN, *Saints and Sacraments of the Armenian Church*, Diocese of the Armenian Church of North America, New York, 1963, p. 14. *Istoria, dogmele și tradițiile și Liturghia Bisericii Armene de Răsărit*, trad. de Ioan G. Tutuy, ed. a II-a, Ed. Zamca, București, 2014, pp. 12-13.

6 Arhiepiscopul Husik ZOHRABIAN, *Istoria Bisericii Armene*, p. 13.

7 EUSEBIU DE CEZAREEA, *Istoria bisericească*, cartea V, 46 în *Scrieri*, partea I, coll. Părinți și Scriitori Bisericești 13, trad. de Pr. prof. T. Bodoșogae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1987, p. 270.

8 John BINNS, *An Introduction to the Christian Orthodox Churches*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, p. 30, *Biserica Armeană din România*, p. 22.

care de la început a fost autocefală⁹. „Sfântul Grigore Luminătorul a fost hirotonit la Cezarea Capadociei, ca episcop primat (patriarh) al tuturor armenilor, iar cu aceasta Biserica Armeniei a devenit fiica duhovnicească a Bisericii Capadociei, stabilindu-se între ele cuvenitele legături de dependență canonică”¹⁰.

Centrul spiritual al armenilor este la Ecimiadzin, unde își are sediul catolicosul (patriarhul suprem, neîntrerupt din 1441). În decursul secolelor al V-lea - al XV-lea scaunul a fost mutat la Devin, Ani și Sis (Cilicia). Jurisdicții autonome ale Bisericii Armene sunt: Patriarhiile din Constantinopol (din 1431), Ierusalim (din 1311) și Cilicia (Antilias, Liban)¹¹.

La Sinodul I Ecumenic de la Niceea din 325 au venit conducătorii întregii Biserici, fără deosebire de neam, chiar de peste hotarele Imperiului, din Persia, Goția și Armenia.¹²

Arhimandritul Mesrob Mașdoț (+440) este inventatorul alfabetului armean, în anul 404¹³ - considerat părintele literaturii armene - fiind colaborator al catolicosului Sahag (+439), împreună au realizat traducerea Sfintei Scripturi, după versiunea siriacă Peșito și Septuaginta, finalizată în 433.

9 Arhiepiscopul Husik ZOHRABIAN, *Istoria Bisericii Armene*, p. 19. Și „trecerea la creștinism a țărilor vecine: Georgia, Aghvank, Aderbejan au fost îndrumate de Sf. Grigore” (p. 22). În timpul întăistătorului Yusi al II-lea, după anul 373 „Biserica armeană s-a declarat autocefală, iar conducătorul ei și-a luat titlul de catolicos” (Pr. prof. dr. Viorel IONIȚĂ (coord.), *Istoria bisericească universală*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2019, p. 350).

10 Arhim. Zareh BARONIAN, *Cuvânt despre Liturghia Bisericii armene și Liturghiile răsăritene*, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2003, p. 82. Sf. Grigore Luminătorul a fost hirotonit în treapta de arhieru de episcopul Leontius în anul 302. Biserica armeană i-a închinat patru zile de prăznuire. Este cinstit și de Biserica Ortodoxă (30 septembrie), celelalte Biserici vechi orientale și Biserica romano-catolică. Pe larg la Lect. univ. dr. D. BUDA, *Începuturile creștinismului la armeni...*, p. 114.

11 JAKUBINYI György, *A romániai katolikus örmények ordináriátusa*, Szamosújvár, 2001, p. 22.

12 Pr. prof. Ioan RĂMUREANU, *Sinodul I Ecumenic de la Niceea de la 325. Condamnarea ereziei lui Arie. Simbolul Niceean* în Studii Teologice, an XXIX (1977), nr. 1-2, p. 26. Biserica Armeană a fost reprezentată de Sf. Aristaches (Aristage), fiul Sf. Grigore Luminătorul (Arhiepiscopul Husik ZOHRABIAN, *Istoria Bisericii Armene*, p. 21), dar și de „un alt episcop armean cu numele Akrites, deși nu se cunosc sediile episcopale ale acestora... În Armenia s-a introdus, după modelul preoției leviților evrei, principiul ereditar în preoție” (Pr. prof. dr. Viorel IONIȚĂ (coord.), *Istoria bisericească universală*, vol. I, p. 350).

13 Descrierea alfabetului la T. GRIGORIAN, *Istoria și cultura poporului armean*, pp. 10-13.

Plecând cu înfocare împotriva nestorianismului care afirma două persoane în Hristos, arhimandritul Constantinopolului Eutihie (+ 454), om cu solide cunoștințe teologice, exponent al școlii teologice din Alexandria, ducând la extrem învățătura școlii din Alexandria despre unirea celor două firi în Persoana Mântuitorului, susținută de Chiril din Alexandria, a ajuns să susțină că Hristos a avut numai o singură fire, cea dumnezeiască. Erezia s-a numit monofizism (o singură fire) și eutihianism după numele întemeietorului ei.¹⁴

Principalele idei ale monofizismului erau:

- la întruparea din Fecioara Maria, firea omenească a Mântuitorului a fost absorbită complet de firea dumnezeiască, așa cum se pierde o picătură în imensitatea mării.¹⁵

- având numai o singură fire, în Hristos exista doar o singură persoană, cea divină, Trupul Său fiind dumnezeiesc, nu și omenesc.¹⁶ Întrucât Mântuitorul, după unii monofiziți, n-a avut un trup omenesc real, monofizismul apare pe de o parte ca o formă a dochetismului, după care Mântuitorul a avut un trup aparent, iar pe de altă parte, ca o variantă a apolinarismului, care afirma că locul rațiunii umane din persoana lui Hristos l-a luat Logosul lui Dumnezeu la Întruparea Sa din Fecioara Maria¹⁷.

Împotriva afirmațiilor lui Eutihie, Părinții Sinodului al IV-lea Ecuinic (deschis la 8 octombrie 451 în biserica „Sfânta Eufimie” din Calcedon) au rămas la învățătura Sf. Scripturi, potrivit căreia Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, a fost Dumnezeu adevărat și om adevărat. În ședința a 5-a din 22 octombrie 451, cea mai importantă, sinodalii au definit doctrina ortodoxă a celor două firi din persoana lui Iisus Hristos, prin următoarea mărturisire de credință, de o mare valoare pentru învățătura de credință creștină: „*Urmând Sfinților Părinți, noi învățăm și mărturisim cu toții pe Unul și același Fiu, pe Domnul nostru Iisus Hristos, desăvârșit în dumnezeire și desăvârșit în umanitate, Dumnezeu adevărat și om adevărat, având suflet rațional*

14 Pr. Emanoil BĂBUȘ, *Introducere în istoria bisericească universală*, Ed. Sofia, București, 2003, p. 115.

15 Pr. Eugen DRĂGOI, *Istoria bisericească universală*, Ed. Historica, București, 2001, p. 134.

16 Pr. prof. D. STĂNILOAE, *Definiția dogmatică de la Calcedon în Ortodoxia*, an III (1951), nr. 2-3, pp. 379-381.

17 Pr. prof. D. STĂNILOAE, *Posibilitatea reconcilierii dogmatice între Biserica Ortodoxă și vechile Biserici Orientale în Ortodoxia*, an XVII (1965), nr. 1, p. 24.

și trup deoființă cu Tatăl, după dumnezeire, și deoființă cu noi, după umanitate, fiind întru toate asemenea nouă în afară de păcat. Ca Dumnezeu, s-a născut mai înainte de toți vecii din Tatăl, după dumnezeire, iar ca om s-a născut în zilele cele de pe urmă pentru noi și pentru mântuirea noastră din Fecioara Maria, Născătoarea de Dumnezeu, Unul și același Hristos, Fiu, Domn, Unul-Născut, cunoscut în două firi, în chip neamestecat și neschimbat, neîmpărțit și nedespărțit, deosebirea firilor nefiind nicidecum distrusă prin unire, păstrându-se mai ales însușirea fiecăreia și întâlnindu-se împreună într-o singură persoană și un singur ipostas, nu în două persoane, împărțit sau despartit, ci Unul și același Fiu, Unul Născut, Dumnezeu-Cuvântul, Domnul Iisus Hristos.¹⁸

Prin aceasta s-a fixat cadrul definitiv al învățaturii despre raportul între dumnezeire și umanitate în Iisus Hristos, după ce sinoadele de la Niceea și Constantinopol lămuriseră problema raportului între Logosul întrupat și persoanele dumnezeiești ale Sfintei Treimi. Problema hristologică, ca problemă teologică, iese pe primul plan de abia spre sfârșitul disputei ariene. De abia după ce s-a stabilit cine este Iisus Hristos în raport cu Tatăl, adică doar după ce s-a stabilit că El este de o ființă cu Tatăl, deci e Dumnezeu adevărat, s-a îndreptat din plin atenția spre cealaltă întrebare referitoare la Iisus Hristos și vitală pentru mântuire: în ce raport se află El cu umanitatea noastră? Această formula de la Calcedon, care poartă 452 de semnături rezolvă toate disputele hristologice din secolele IV și V de la Apolinarie până la Eutihie și dădea expresie definitivă hristologiei ortodoxe¹⁹.

Monofizismul a dăinuit, în forma sa inițială, până către secolul al VI-lea, producând puternice convulsii și determinând separarea de Biserica constantinopolitană a unor comunități locale. Bisericile desprinse de Biserica cea mare, după Calcedon, s-au numit necalcedoniene sau vechi orientale, care dăinuie până azi. Ele sunt: Biserica Coptă din Egipt, Biserica Siro-iacobită, Biserica Abisiniană, Biserica creștinilor tomiți din Malabar (India) și Biserica Armeană-gregoriană.²⁰ Biserica armeană, condusă de catolicul Papken (450-516) din primul moment a respins sinodul de la Calcedon. „Despărțirea a avut cauza într-o neînțelegere terminologică re-

18 Pr. prof. dr. Ion BRIA, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, Ed. România Creștină, București, 1999, p. 122.

19 Pr. prof. D. STĂNILOAE, *Definiția dogmatică de la Calcedon*, p. 381.

20 Pr. E. DRĂGOI, *Istoria bisericească universală*, p. 138.

feritoare la învățătura despre Persoana Mântuitorului Iisus Hristos și în tensiunile de ordin național, politic și social dintre Imperiul Bizantin și populațiile de la Răsăritul lui”²¹. Aceasta s-a produs, „poate și din traducerea greșită a termenului *physis* prin *persoană*, în loc de *fire*, poate și din antipatie politică față de greci, sinoadele de la Vagarsapat (491) și Tvin (525), la care au luat parte și episcopi georgieni și alani, armenii au declarant că țin monofizitismul moderat și au acceptat expresia *Cel ce Te-ai răstignit pentru noi*, adăugată de episcopul monofizit antiohian Petru Gnafevs imnului *Trisaghion*... Încercările făcute ulterior, mai ales sub împăratul Heraclie (610-641), de a-i readuce pe armeni la Ortodoxia calcedoniană, n-au dat roade, tot din motivele amintite”²².

De remarcat că și ulterior, „sinoadele armenie au formulat în mod contradictoriu învățătura despre cele două firi ale Mântuitorului. Astfel la Karin și Kirakavan, și mai apoi, la Tars (1177), au osândit pe Eutihie și au înclinat să renunțe la formula *o singură fire a Cuvântului întrupat*, sau *o singură fire unită*. Totuși, în același timp, au osândit Sinodul de la Calcedon. Mărturisirile de credință armenie păstrează aceeași formă nesigură cu privi-

21 Drd. Liviu STOINA, *Hristologia în discuțiile Sinodului IV Ecumenic (Calcedon, 451)* în Ortodoxia, an XL (1988), nr. 3, p. 101. Sinodul IV Ecumenic a fost convocat de împăratul Marcian (450-457) care nu răspunsese solicitării armenilor de a-i sprijini militar împotriva perșilor în vara anului 451.

22 Pr. prof. dr. Viorel IONIȚĂ (coord.), *Istoria bisericească universală*, vol. I, p. 351. „Cultul și tradițiile armenilor (cu excepția unor influențe iudaice privind jertfele, ca și unele deosebiri privind postul și alte puncte de mai mică importanță) sunt ortodoxe” (p. 351). A se vedea în acest sens studiul Pr. prof. Ene BRANIȘTE, *Baze liturgice comune între Biserica Armeană și Biserica Ortodoxă Română* în Ortodoxia, an. XXV (1973), nr. 2, pp. 253-263. Pot fi ușor sesizate câteva influențe romano-catolice. „Biserica armeană folosește astfel, azime la Euharistie, practică ungerea pe lângă punerea mâinilor la hirotonia preoților, învață indisolubilitatea absolută a căsătoriei, admite mâncarea de ouă și lapte în unele zile de postire. În sfârșit a adoptat infula și inelul ca semne distinctive ale episcopului” (Pr. prof. Petru REZUȘ, *Poziția actuală a celor nemulțumiți de hotărârile Sinodului IV Ecumenic* în Ortodoxia, an III (1951), nr. 2-3, p. 483). Încercări de unire cu Biserica Ortodoxă s-au făcut în timpul împăraților Zenon (474-475/476-491), Iustin II (565-578) și Heraclie, mai apoi în secolul al IX-lea, în timpul patriarhului Fotie, iar mai pe urmă în secolul al XII-lea, în timpul împăratului Manuel I Comnen (1143-1180), când se părea că pacea dintre armeni și greci va fi definitivă (Diac. lect. I. PULPEA, *Posibilitățile întoarcerii Bisericilor monofizite la Ortodoxie* în Ortodoxia, an III (1951), nr. 4, p. 620). A se vedea și Pr. I. IORDACHE, *Două scrisori inedite ale Patriarhului Fotie către armeni* în Mitropolia Olteniei, an. XXIV (1972), nr. 5-6, pp. 397-401.

re la hristologie, menținând unitatea celor două firi, din pricina indivizibilității lor, sau din pricina persoanei”²³.

Din nefericire, printre consecințele Sinodului IV Ecumenic, putem include și acest fapt negativ pentru Biserica creștină, și anume îndepărtarea unor popoare de Ortodoxie, pe care perșii, arabii și turcii le-au putut cuceri pe rând mai ușor²⁴. „În toată istoria creștinismului, puține comunități creștine au avut de suferit atât pentru credința lor ca această Biserică, ale cărei prigoane au zguduit lumea creștină, până în veacul nostru, este *Biserica Martiră*, prin excelență, pentru care a meritat simpatia întregii lumi”²⁵. În 641 arabii au atacat pentru prima oară Armenia, cucerind capitala Dervin. „Sub stăpânirea arabă, cu consecințele ei dezastruoase, armenii armenii preferă să plece în alte regiuni ale Bizanțului, iar la sfârșitul secolului X, împăratul bizantin (de origine armeană) Ioan Tzimiskes dizlocă mii de armeni, ducându-i în scopuri strategice în Bulgaria și Macedonia...invaziile selgiucide, mongole și tătare determină emigrarea populației armenice în regiuni ale Mediteranei și Rusiei kievene...cea mai importantă migrațiune, din punct de vedere politic, o constituie deplasarea armenilor, începând din secolul VII și continuând până în secolul XI spre sud-estul Asiei Mici, în Cilicia, unde în 1048, va lua ființă regatul Armeniei Mici, noul cămin național al armenilor. La căderea acestuia în 1375, marea parte a populației emigrează, iar locuitorii rămași sunt nevoiți să adopte limba turcă, rămânând însă creștini”²⁶. Astfel, „ca și evreii, armenii au avut, vreme de sute

23 Prof. N. CHIȚESCU, *Ortodoxia și Bisericile răsăritene mai mici* în *Ortodoxia*, an XIII (1961), nr. 4, p. 492. Unii autori sunt de părere că: „Astăzi nici un om luminat nu va mai inculpa pe armeni de monofizitism, căci ei singuri nu-s mărturisitorii acestei erezii și merită cu tot dreptul să fie recunoscuți ca creștini ortodocși” (Dimitrie DAN, *Monofizismul în Biserica Armeană-orientală*, Societatea Tipografică Bucovineană, Cernăuți, 1902, p. 16). În ședința din 15 mai 1891, Sinodul Bisericii Autocefale Ortodoxe Române a calificat acuzațiile de monofizitism aduse armenilor de Eutimie Zigaben în secolul al XII-lea în lucrarea sa *Panoplia dogmatică* ca invenții izvorâte din ură (Monitorul oficial nr. 11/1891, p. 2939 apud Pr. prof. D. STĂNILOAE, *Posibilitatea reconcilierii dogmatice*, p. 5).

24 Prof. Teodor M. POPESCU, *Importanța istorică a Sinodului al IV-lea Ecumenic* în *Ortodoxia*, an III (1951), nr. 2-3, p. 283.

25 Prof. N. CHIȚESCU, *Ortodoxia și Bisericile răsăritene mai mici*, p. 487.

26 *Biserica Armeană din România*, p. 61. „Începând cu 1375, timp de aproape cinci secole și jumătate, când de pe hartă a fost radiată ultima structură a regatului independent armean - Armenia Maritimă (Mică), poporul acestea, pentru a supraviețui, a fost nevoit să aleagă calea pribegiilor” (Lidia PRISAC, *Migrația armenilor în spațiul românesc dintre Prut și Nistru: premise și direcții* (sec. XI-XIX) în *Buletin Științific al Tinerilor Istorici*, II

de ani o diasporă, fără a avea un stat de sine stătător...în 1920 bolșevizarea Rusiei țariste a permis constituirea unui stat Armean Sovietic, menținând aceeași capitală Yerevan, asaltată de repatrierea armenilor din toată lumea²⁷ (peste 70 de țări). În secolul al XIX-lea, Rusia țaristă a cucerit mari teritorii din Caucaz, inclusiv Armenia, „supunând Biserica și poporul armean la un proces intens de rusificare, prin închiderea școlilor armenice și confiscarea verilor bisericești (1903). Biserica armeană nu a putut fi subordonată Bisericii Ortodoxe Ruse datorită diferențelor doctrinare existente între acestea²⁸. Din 1991 Armenia este republică independentă, iar Biserica aremeană are circa 3000000 de credincioși.

Pe teritoriul țării noastre armenii s-au așezat începând din secolele al XI-XII. „Aici au găsit o atmosferă propice practicării îndeletnicirilor lor tradiționale în condiții de toleranță religioasă²⁹”.

Prima atestare a prezenței armenilor pe teritoriul țărilor române o constituie un epigraf din anul 967, pe o piatră de mormânt din Cetatea Albă cu textul: „Această cruce este gravată la 416³⁰”.

Credincioșii armeni au fost inițial sub jurisdicția Episcopiei armenice din Lemberg (Lvov), înființată în 1365, cu primul episcop Grigore. Într-un act emis la 18 august 1388 de catolicosul Teodoros al II-lea al Ciliciei (1382-1392), armenii din mai multe orașe, între care și cei din Suceava (Ci-

(VII), Chișinău, 2013, p. 315. Alți împărați bizantini cu origini armenice au fost Mauriciu (582-602), Vasile I Macedoneanul (867-886), Constantin VII Porfirogenetul (913-919) și Vasile II Bulgaroconul (976-1025)

27 Virgil NECULA, *Frăția de cruce româno-armeană*, Ed. Pidner&Pidner, Târgoviște, 2007, pp. 8-10. Nu trebuie uitat că la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, „minoritatea armeană din spațiul turc, care era superioară din punct de vedere economic, cultural și spiritual a căzut victimă fanarismului naționalist turc” (Nicolae D. NECULA, *Biserici vechi orientale* în Pr. prof. Ștefan BUCHIU, Pr. prof. Ioan TULCAN (coord.), *Dicționar de Teologie Ortodoxă*, Ed. Basilica, București, 2019, p. 130). Astfel, iata-ganele semilunei au trecut la masacre comise contra armenilor, între anii 1895-1896, la ordinele sultanului Abdul Hamid, urmat de genocidul organizat în 1915-1924, de guvernarea așa-zisă a „Junilor turci”, când națiunea creștină minoritară armeană a fost complet decimată, iar cei mai mulți au scăpat, supraviețuitorii, ca refugiați politici...cei mai mulți dintre refugiați au primit azil politic în țara României” (pp. 8-9).

28 N. D. NECULA, *Biserici vechi orientale*, p. 130.

29 *Biserica Armeană din România*, p. 11.

30 Sergiu SELIAN, *Schiță istorică a comunității armenice din România*, ed. a II-a, București, 1999, p. 19. Data aparține cronologiei armenice introduse la 11 iulie 551, deci corespunzând anului 967.

ciov) sunt supuși jurisdicției scaunului episcopal de Lvov³¹. În 1506 devine episcopie autonomă cu sediul la Suceava, între 1607-1624 la Iași, revenind la Suceava până în 1691. „Prima biserică armeană a avut-o Botoșaniul în 1350, Lvovul în 1363, Siretul, Suceava și Luțka, probabil înainte de 1388, Iașiul în 1395”³². Se păstrează până astăzi biserica armenească „Sfânta Maria” din Botoșani, târnosită în anul 1350 (refăcută în 1551), dovadă a existenței coloniei din acest oraș. Aici a fost construită în secolul al XVIII-lea și biserica armenească cu hramul „Sf. Treime”³³.

Printr-un hrisov domnesc din 30 iulie 1401 (păstrat în arhiva catedralei armene din Lvov), domnitorul Alexandru cel Bun (1400-1432) a consfințit înființarea primei Episcopii armene din Moldova, cu reședința la Suceava, în fruntea acestei eparhii fiind instalat episcopul armean Hovhannes. Conținutul documentului era: *Din mila lui Dumnezeu, noi Alexandru Voievod, Domn al Țării Moldovei cu fratele meu Bogdan, facem cunoscut cu această scrisoare tuturor [...] că noi am dat episcopului armenesc Ohanes bisericile armenesti și pe popii lor în întreaga noastră țară va avea putere asupra armenilor cu dreptul său episcopal. I-am dat scaun la Suceava, în cetatea noastră. Care dintre armeni îl veți cinști, va fi ca și cum ați face-o pentru noi, în țara noastră a Moldovei; care nu-l va asculta, noi îl vom pedepsi cu mâna lui [...]*³⁴. Cu toate acestea, abia în primii ani ai secolului al XVI-lea, sub episcopul Simion (1506) și succesorii săi, s-a întemeiat o episcopie armenească la Suceava, separată de episcopia armenească din Lvov. Succesorii lui Ohanes, Averik în 1415 și Hacıatur hirotonit în 1457 aveau reședința concomitentă la Suceava și Lvov³⁵. Nu se știe câți episcopi și-au avut reședința aici și nici

31 Arhim. Zareh BARONIAN, *575 de ani de la înființarea Episcopiei Armene din Moldova* în Biserica Ortodoxă Română, an XCIV (1976), nr. 7-8, p. 757. „Odată cu mulțimea armenilor care și-au părăsit țara natală din pricina evenimentelor istorice amintite, au emigrat și numeroși clerici de toate gradele, care le-au asigurat asistența religioasă”.

32 Biserica Armeană din România, p. 62.

33 Amănunte despre cele două biserici din Botoșani la Drd. arhim. Zareh BARONIAN, *Biserici armene, monumente de artă din Moldova* în Biserica Ortodoxă Română, an LXXXVII (1969), nr. 11-12, pp. 1226-1227.

34 P. P. PANAITESCU, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava* în Revista Istorică Română, vol. IV, 1934, pp. 44-56.

35 Cristi ODABASIAN, *Aniversarea a 580 de ani de la înființarea Episcopiei Armene din Suceava* în Biserica Ortodoxă Română, an XCIX (1981), nr. 9-10, p. 964. Arhim. Z. BARONIAN, *575 de ani de la înființarea Episcopiei Armene din Moldova*, p. 758. Acești ierahi au fost urmași de: Hovhannes Seciovîn 1551, Hovhannes 1607, Andreas 1613,

unde au locuit aceștia. După mutarea capitalei Moldovei la Iași, episcopii armeni au locuit atât la Suceava, cât și la Iași.

În lucrarea sa monografică, *Descriptio Moldaviae*, scrisă în perioada 1714-1716 în limba latină, cărturarul Dimitrie Cantemir afirmă că armenii din Principatul Moldovei aveau deplină libertate de credință, iar bisericile lor erau la fel de mari și de împodobite ca și bisericile ortodocșilor. „*Armenii se socotesc supuși, la fel ca și târgoveții și neguțătorii din alte cetăți și târguri ale Moldovei și plătesc domnului aceeași dajdie. Ca și papistașii, ei au biserici tot atât de mari și la fel de împodobite ca și bisericile dreptcredincioșilor și își urmează slobozi legea lor*”³⁶.

Catedrala „Sfânta Cruce” din Suceava a fost zidită din piatră și cărămidă, în anul 1521, în timpul domniei lui Ștefăniță Vodă (1517-1527), de către Cristea Hanco (în armenește Hacıh Hancoian), pe locul unei biserici din lemn. În interiorul bisericii, în peretele de sud al naosului, se găsește zidită o piatră pe care este scrisă litere armenesti o inscripție pe care se distinge anul 1521 (anul 970 al erei armene). Biserica nu este pictată în interior, având pe pereți icoane armenesti. Pe latura de sud, înspre est, se află adosată corpului principal al bisericii o capelă cu hramul „Sf. Ioan Botezătorul”, construcție dreptunghiulară cu absidă circulară la est și cu turlă. În 1824 s-a construit în curtea bisericii o clădire unde a funcționat o școală primară armeană cu patru clase. Reținem că în anul 1841, printr-un hrisov, domnitorul Mihail Sturza (1834-1849) dispunea ca „școlălele armenesti să fie luate sub ocrotirea Ministerului Instrucțiunii, fiind considerate cu aceleași drepturi ca și celelalte școli românești”³⁷.

În ziua de 29 decembrie, de sărbătoarea Sfântului Iacob, era obiceiul ca membrii comunității armenesti din Suceava să organizeze o colectă; cu banii strânși se cumpărau vite cornute, care erau tăiate, iar carnea lor era împărțită săracilor în curtea Bisericii „Sf. Cruce”. Acest obicei, numit Madach, era o jertfă adusă zeiței păgâne *Anahit*, înainte de convertirea armenilor la creștinism, dar a fost păstrat și după creștinarea armenilor.

Hazar Papertçi 1624, Andreas 1641, Anton Serepcolenț 1651, Hovhannes 1662, Sahak 1669 și Minas (Constantin ALBINETZ, *Identități în dialog. Armenia și armenii din Transilvania*, Ed. Ararat, București, 2012, p. 67).

36 Dimitrie CANTEMIR, *Descrierea Moldovei*, Ed. Litera Internațional, București-Chișinău, 2001, p. 168.

37 Vlad BĂNĂȚEANU, *Armenii în istoria și viața românească*, Tipo Lito Țăranul&Co, București, 1938, p. 30.

Cel mai important edificiu religios construit de comunitatea armeană din Suceava și totodată cel mai important monument al Bisericii armenie din țara noastră este mănăstirea (complexul medieval) Zamca, construită din piatră în anul 1606 (tradiția armeană menționând drept ctitori pe trei frați: Hagop, Auxent și Grigor), pe un platou din partea de vest a orașului. Arsă în acțiunea de reprimare a aremnilor a lui Ștefan Rareș, biserica cu hramul „Sfântul Auxentie”, având trei altare, a fost din nou ridicată pe timpul lui Ioan Vodă cel Viteaz (1572-1574), care era armean după mamă (numit și cel Cumplit sau Armeanul. Numele mamei sale era Șerpega). În secolul al XVII-lea, în clădirea de pe latura de vest a mănăstirii s-a aflat reședința episcopului armean din Moldova³⁸.

La circa 3 km de Suceava (pe Dealul lui Bulai, în localitatea Moara) se află mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului” Hagigadar (în traducere împlinirea dorințelor), „legenda atribuie întemeierea ei, în 1512, fraților Drăgan și Bogdan Donavachian, negustori de vite”³⁹. Este un important loc de pelerinaj pentru armenii din România și din diaspora.

În 1475 când turcii cuceresc Crimeea, armenii de aici se refugiază fie în Polonia, fie în Moldova, unde sunt pimiți cu căldură de binecredinciosul voievod Ștefan cel Mare și Sfânt (1457-1504), care îi așează la Suceava (aici armenii și-au construit case în zona care poartă astăzi numele de Strada Armenească), Iași (o biserică armeană cu hramul „Sfânta Maria” ar fi fost construită în 1395, refăcută în 1803, între 1616-1821 a existat și o a doua biserică cu hramul „Sf. Grigore Luminătorul”, distrusă în 1821⁴⁰), Botoșani, Focșani (cu biserica „Sf. Gheorghe”, 1733) și Roman (aici pe la 1355, deja armenii ar fi cumpărat o biserică din lemn de la sași pe care apoi au reconstruit-o din piatră între anii 1558-1609 - locaș care există și în prezent⁴¹ având hramul „Adormirea Maicii Domnului”, preluat în 1981

38 *Biserica Armeană din România*, p. 173. Amănunte despre mănăstirea Zamca la N. CONSTANTINESCU, *Mănăstirea armenească Zamca-Suceava în Mitropolia Moldovei și Sucevei*, an XXXV (1959), nr. 3-4, pp. 236-244.

39 *Biserica Armeană din România*, p. 81. Amănunte despre vechea catedrală și cele două mănăstiri din Suceava la Drd. arhim. Z. BARONIAN, *Biserici armenie, monumente de artă*, pp. 1229-1234. A se vedea și O. CALPACHIAN, *Mănăstirea armeană din Hagigadar din Suceava în Biserica Ortodoxă Română*, an LXXX (1962), nr. 9-10, pp. 850-852.

40 Amănunte despre biseriile din Iași la Drd. arhim. Z. BARONIAN, *Biserici armenie, monumente de artă*, pp. 1228-1230.

41 Amănunte despre această biserică monument istoric la Pr. Doru IONEL, *Biserica și comunitatea armenească din Roman*, Ed. Zamca, București, 2009.

de Eparhia Ortodoxă a Romanului, lângă biserică a funcționat o școală și un han armenesc). Aveau organizare proprie, cu totul autonomă: șoltuzul armenesc local, organism menționat de Episcopul Melchisedec Ștefănescu în orașul Roman⁴².

În acest context, „cu cei 10000 de armeni aduși de Ștefan cel Mare, numărul total de armeni în Moldova veacului XV s-a ridicat la 20000. Aceștia erau nu numai negustori, dar și meșteșugari, manufacturiei, agricultori. Carele armenesci ale caravelor plecate din orașele moldovenești duceau în Europa occidentală și în Orient vite, cai, porci, oi, piei, grâne, ceară, brânzeturi, aducând în loc postavuri, covoare, broderii, mătăsuri, mirodenii, coloranți, arme”⁴³. Armenii pot fi considerați fondatori ai orașelor Moldovei medievale⁴⁴, punând în practică aici experiența lor în privința organizării, comerțului și meșteșugurilor.

Primii armeni stabiliți în Cernăuți, vechea capitală a Bucovinei, „au venit în 1418 din Polonia și din alte regiuni, iar datorită negoțului practicat de ei, pentru care primiseră drepturi de la Ștefan Tomșa II în 1614, Cernăuțiul care fusese doar un mic târg, a devenit centru comercial”⁴⁵.

Domnitorul Alexandru Mavrocordat (1782-1785) a dat „la 9 martie 1784 un hrisov de favorizare a comercianților armeni de cetățenie austriacă și care făceau negoț cu vitele. Erau întărite astfel vechile privilegii și chiar adăugate altele”⁴⁶.

Armenii din Moldova au suferit de pe urma persecuțiilor domnului Ștefan Rareș (1551-1552), s-a manifestat un spirit de intoleranță la adresa armenilor. Vrând să facă uitat numele fratelui său, fostul domnitor Iliăș Rareș (1546-1551), care trecuse la mahomedanism, Ștefan Rareș a încercat să impună credința ortodoxă locuitorilor de altă religie din Moldova, cei care au refuzat fiind persecutați ca eretici. În ziua Adormirii Maicii Domnului, 15 august 1551, domnitorul a poruncit ca toate bisericile armenesci din Suceava, Botoșani, Roman, Huși etc. să fie dărâmate sau închise, să

42 Gr. GOILAV, *Armenii ca întemeietori de orașe în partea de Răsărit a Europei (cu cinci clișeuri)* în Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, vol. X (1909), p. 236.

43 *Biserica Armeană din România*, p. 66.

44 Nicolae IORGA, *Les Arméniens des Pays Roumains (fin XIV-e siècle - début XVI-e siècle)* în L'Arménie et Byzance. Histoire et culture. Publication de la Sorbonne, Université de Paris I, Panthéon-Sorbonne, série Byzantina Sorbonesia - 12, Paris, 1996, p. 90.

45 *Biserica Armeană din România*, p. 69.

46 *Biserica Armeană din România*, p. 67.

fie confiscate vasele și veșmintele liturgice, să fie arse cărțile bisericești și să fie prinși episcopul armean, cu reședința la Suceava, împreună cu preoții. Acțiunea sa este rezumată astfel într-o cronică din secolul următor: „Și ca să nu să vază ceva că ieste răsărit de la pravoslavie, toți ereticii din țara sa vrea, au să-i întorcă, să fie la o lege, au să iasă din țară. Pre armeni, pre unii de bună voie, cu făgăduințe împlându-i, pre alții cu sila i-au botezat și i-au întors spre pravoslavie, mulți din țară au ieșitu la turci și la leși și printr-alte țări, vrându să-și ție legea sa. Cu aceasta vrându Ștefan vodă să astupe faptele frăține-său, de lucruri ce făcîia, cu nevoieță siliia. Iară ce cerea pravoslaviia și legea creștinească nu ținea, că mai apoi nu numai lăcomiia și asupreală făcîia...⁴⁷. Din porunca voievodului sus-menționat toate bisericile și mănăstirile armenilor din Suceava au fost dărâmate cu tunurile și arse și distruse până la temelie. La scurtă vreme, lăcașurile de cult armenesc din Moldova au fost refăcute.

Un alt domnitor persecutor al armenilor a fost Alexandru Lăpușneanu (1552-1561/1564-1568). În *Cronica armenilor din Camenița* se spune: „cu deosebire rău a fost acesta pentru biata nație armenescă pe capul căreia a adus multe nenorociri ce nu merită să fie nici povestite, nici ascultate⁴⁸.

Trebuie să menționăm că „misionarii catolici (Mancinelli, 1580, Bandini, 1646, Luigi Maria Pindou, 1666) încearcă să-i atragă pe armenii moldoveni la credința romano-catolică, dar rezultatele au fost modeste⁴⁹.

Ca urmare a creșterii impozitelor, în timpul celei de-a doua domnii a lui Gheorghe Duca (1669-1672), participând și la o răscoală condusă de Hâncu împotriva acestui domnitor, și în anii următori, a avut loc o emigrare în masă a armenilor din Moldova, după 1671. „Ultimul episcop armean al Sucevei a fost „Întâistătătorul Moldovei”, Minas Ziliftar. Acest prelat nefericit, în 1676, a trecut în Transilvania, urmându-și turma emigrată acolo, fiind obligat, în cele din urmă, să adere la catolicism⁵⁰.

47 Grigore URECHE, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1979, p. 121.

48 *Biserica Armeană din România*, p. 67.

49 Dr. Constantin CUCIUC, *Atlasul religiilor și al monumentelor istorice religioase din România*, Ed. Gnosis, București, 1997, p. 45.

50 *Biserica Armeană din România*, p. 63. Acest ierarh Minas a păstorit din 1649, a trecut la catolicism în 1686, iar un an mai târziu a trecut la cele veșnice.

Armenii s-au așezat în 1672 la Bistrița, unde s-au refugiat din Moldova, iar în 1712 din au venit la Gherla, stabilindu-se aici circa 3000 de familii. Ei au pătruns în Transilvania după ce la sfârșitul secolului al XVII-lea le-a fost permis de principele Mihai Apafi I (1661-1690), care a sperat că îi va putea atrage spre protestantism. „Printr-o Chartă dată la 1680, acesta le-a acordat autonomie și drept la comerț liber, la exercitarea meșteșugurilor, la alegerea de judecători proprii”⁵¹.

Datorită emigrărilor, comunități armenice au existat, cel târziu din secolul al XVI-lea și în Țara Românească: Câmpulung, Curtea de Argeș, Târgoviște, Turnu Severin, Pitești, Ploiești, Buzău, Giurgiu. „Dacă se cunoaște doar cu aproximație data stabilirii armenilor în București, prin anii 140-1535, se știe totuși că prima lor biserică a fost fondată în 1581...În orice caz, hrisovul lui Mihai Racoviță din 15 februarie 1742 îngăduia armenilor din București să-și clădească biserică pe strada Săpunarilor”⁵². A doua mare colonie de pe teritoriul țării noastre, după București, a fost cea de la Constanța, unde a existat o biserică veche, în cimitir, până în 1760.

În Basarabia armenii locuiau pe cursul inferior al Nistrului și al Dunării în raialele turcești Cetatea Albă, Bender, Chilia și Ismail, apoi în Tighina, Dubăsari și în cele din urmă în Grigoriopol, oraș fondat în 1792 de arhiepiscopul armenilor din Rusia, Iosif Argutian (Argutinski)⁵³. În

51 *Biserica Armeană din România*, p. 73.

52 *Biserica Armeană din România*, p. 74. Același domnitor poruncește: „Tuturor armenilor câți sunt așezători aici în orașul Domniei mele în București, și câți vor fi cu prăvălii de vând marfă și se vor fi hrănind cu ver ce fel de meșteșug în acest târg să fie în pace și nesupărați de fumărit” (p. 74). Este vorba despre biserică „Bărăția” din centrul orașului, unde se afla cartierul armenesc, construită între 1581-1629.

53 L. PRISAC, *Migrația armenilor în spațiul românesc*, p. 323. Sergiu SELIAN, *Scurtă istorie a comunității armenice din România*, ed. a II-a, Ed. Ararat, București, 1999, p. 16. În 1809, pe teritoriul Principatelor Moldovei și Munteniei, printr-un ucuz al țarului Alexandru I (1801-1825), a fost organizată o eparhie armeană la Grigoriopol. După anexarea Basarabiei, în 1812, reședința arhiepiscopului armenilor din Moldo-Vlahia, Grigor Zakarian (1809-1828), a fost mutat la Chișinău. Au urmat doi ierarhi cu o perioadă scurtă de păstorire. Toma Hohanean Aculețchi (1827) și Stepanos Araradian (1828). În 1830, eparhia a fost redenumită în Episcopia Armeană a Basarabiei și a Nahicevanului, condusă de Nerses Șahazizian Gamasaragan Asdaragheșhi (1830-1847, devenit catolicos al Bisericii Apostolice Armene între 1847-1857), urmat de Matheos Vehabedian (1847-1857), Eghiazar Der Garabedian (1865-1867), Kevork Der Mâgârdician Erevartghi (1868-1871), Stepanos Mhitarian (1877-1879), Mağar Teghudtchi Der Bedrosian (1879-1883), Grigor Sachineanț (1887-1889), Grigor Aghapirian (1891-1895) și Nerses Hu-

Basarabia, a funcționat între anii 1858-1971 „Colegiul Halibian” în orașul Teodoria⁵⁴.

Trebuie menționată prezența influenței armenice în arhitectura bisericilor din țările române. „O influență armeană puternică, dar numai în ce privește ornamentația, se constată în Moldova, abia când dispar breslele de pietrari din școala gotică și semnele lor lapidare la frumosul décor de piatră dantelată care acoperă fațadele bisericii Sfinții Trei Ierarhi din Iași...cât privește influența armeană în Țara Românească, aceasta...se poate observa, în toată amploarea la Mănăstirea Cozia, la Curtea de Argeș, la Dealu și, în mai mică măsură, la Curtea Domnească din Târgoviște, la Mitropolia din București, la Mănăstirea Văcărești etc”⁵⁵.

În anul 1726 este atestată pentru Gherla denumirea Örményváros (orașul armenilor) - Armenopolis (în limba armeană *Hayakaghak*, iar în maghiară Szamosújvár - orașul nou de pe Someș). Este singurul oraș din România și din întreg Imperiul austriac la acel timp, care a fost construit în secolul al XVIII-lea după un plan prestabilit (realizat de arhitectul armean Alexaian) și a cărui construcție s-a păstrat până în prezent, stilul baroc fiind dominant. Încă din 1675 au construit aici o biserică din lemn, iar în 1724 biserica cu hramurile „Bunavestire” și „Sf. Solomon”.

Desigur, prezența armenilor în Transilvania este mult mai veche. Sub regii Ungariei Andrei II, „care a încheiat o alianță militară cu Armenia Ciliciană și Bela IV, care în 1243 le-a confirmat privilegiile, armenii posedau în Transilvania mănăstiri și teritorii proprii, consemnate ca atare într-un hrisov din 1281 a lui Ladislau IV...două sigilii găsite la Tâlmaci, lângă Sibiu, dovedesc existența încă din secolul XIV a unei parohii armenesti

daverdian (1899-1917). Din 1895 se va numi Eparhia Armeană a Noului Nahicevan și a Basarabiei, încetându-și activitatea în 1917 (Edvard JEAMGOCIAN, *Catedrala armeană din București*, Ed. Ararat, București, 2008, pp. 184-198).

54 S. SELIAN, *Scurtă istorie a comunității armenice din România*, p. 36

55 Drd. arhim. Z. BARONIAN, *Biserici armenice, monumente de artă*, p. 1235. „Domnitorii români au adus, din cele mai vechi timpuri, meșteri armeni pentru a ridica biserici și edificii laice din piatră. De exemplu albastrul de Voroneț a cărui proveniență n-a fost cunoscută multă vreme, este o pudră de peruzea din Armenia. De aceea, această vopsea nu s-a pierdut sub intemperii, pentru că este realizată dintr-o pudră minerală” (E. JEAMGOCIAN, *Catedrala armeană din București*, pp. 61-62). De asemenea, „atât de cunoscutul epitaful lui Ieremia Movilă păstrat la Sucevița poartă cei doi așa-numiți Lebensbäume și crinii, elemente autentice armenesti” (V. BĂNĂȚEANU, *Armenii în istoria și viața românească*, p. 51).

conduse de un episcop⁵⁶. Negustori armeni erau în Sibiu, Bistrița, Alba Iulia, Făgăraș, Cluj, Brașov. Oradea, Arad, Sfântu Gheorghe, Reghin etc. „Armenii au venit în Transilvania cu religia lor străbună și au fost primii străini care au primit aprobare de la regii maghiari să-și cultive religia lor națională și să-și construiască biserici și mănăstiri proprii⁵⁷.”

Toate Bisericile monofizite au fost în atenția Bisericii romano-catolice, încercându-se o unire cu Roma. În cadrul Sinodului unionist de la Ferrara-Florența, „la 22 noiembrie 1439, după negocieri îndelungate, se citi în ședință publică decretul de unire Exultate Deo, prin care armenii recunoșteau unirea cu Iainii. În acest timp însă, Armenia era fărâmițată, fără organizație politică și religioasă temeinică, așa încât unirea cu Roma a rămas literă moartă⁵⁸.”

Armenii din Transilvania au acceptat unirea cu Roma în 1686, în anul următor fiind numit episcop al acestora Oxendiu Verzar sau Auxențiu Vărzărescu (1687-1715), după care, în 1715 trec sub jurisdicția episcopiei romano-catolice de Alba Iulia⁵⁹.

În 5 iunie 1930 a fost înființat ordinariatul armeano-catolic, cu sediul la Gherla Administrator apostolic a fost Sahak Laurent Kogian (1930-1939). Ordinariatul avea în subordine 6 teritorii: cele patru parohii armeano-catolice anterioare (Gherla, Gheorghieni, Dumbrăveni și Frumoasa - Harghita), precum și teritoriul de dincolo de Carpați: Cernăuți, Rădăuți, Siret. Suceava (Moldova) și misiunea din Oltenia, Muntenia, Ba-

56 *Biserica Armeană din România*, p. 73. P.I. DAVID, *Un articol despre raporturile prietenesti româno-armene în trecut și astăzi în Biserica Ortodoxă Română*, an LXXXV (1967), nr. 5-6, p. 638.

57 C. ALBINETZ, *Identități în dialog. Armenia și armenii din Transilvania*, p. 165.

58 Diac. lect. I. PULPEA, *Posibilitățile intoarcerii Bisericilor monofizite la Ortodoxie*, p. 620. Actele sinodului au fost semnate de catolicosul Constantin al VI-lea care a murit în scurt timp.

59 Dr. C. CUCIUC, *Atlasul religiilor*, p. 43. Și-au exprimat adeziunea pentru unirea cu Biserica Romei și armenii din Polonia, la 24 octombrie 1630, când Mikolaj Torosowicz a făcut o mărturie de credință într-o Biserică carmelită și a intrat împreună cu eparhia sa (Episcopia armeană de Lvov, întemeiată în 1365) în comuniune cu Biserica Catolică, devenind primul arhiepiscop armeano-catolic de Lvov (1630-1681) și cei din Cilicia în 1742, când episcopul armean de Alep, Apraham Petros Ardzivian, obține din partea papei Benedict al XIV-lea (1740-1758) titlul de patriarh latin al Ciliciei, păstorind până în 1749 (Pr. prof. dr. Vasile MUNTEAN, *Istoria creștină generală*, vol. II, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2008, pp. 229, 232).

sarabia, Dobrogea (București)⁶⁰. Catedrală a fost biserica „Sfânta Treime”, cu hramul secundar „Sfântul Grigore Luminătorul” din centrul orașului (finalizată în 1804, pictura murală a fost realizată în 1930 de Ferenc Herczeg). Aici se păstrează un tablou dăruit de împăratul Francisc I (1745-1765) ales din galeriile imperiale de la Viena: *Coborârea lui Isus de pe Cruce* de Peter Paul Rubens. Puterea comunistă de stat a desființat Ordinariatul Armeano-Catolic, în anul 1951, iar parohiile armenе au intrat din nou sub jurisdicția Episcopiei Romano-Catolice de Alba Iulia, în 1953⁶¹. Papa a conferit în anul 1991, printr-un decret titlul de „ordinar” arhiepiscopului romano-catolic de Alba Iulia⁶².

Biserici armeano-catolice au fost înălțate în orașele: Dumbrăveni („Sf. Treime”, 1723, „Sf. Ioan Botezătorul”, 1771, „Sf. Apostoli Petru și Pavel”, 1796, și „Sf. Elisabeta”, 1850) și Gheorgheni („Sf. Maria”, 1733). La 17 octombrie 1726 împăratul Carol al VI-lea al Imperiului habsburgic (1711-1740) a acordat privilegiile armenilor catolici din Gherla, iar la 11 august 1733 și armenilor catolici din Elisabethopol (Erzsébetváros, Ibașfalău, azi Dumbrăveni). „Aceste două orașe aveau dreptul să se autoadministreze, să aibă tribunale armenеști, să folosească legi proprii, să întrețină relații comerciale cu state străine, să organizeze târguri”⁶³.

Menționăm că „armeano-catolicii din Orient s-au organizat într-o eparhie proprie. În 1740 episcopul armean din Alep a fost numit „patriarh-catolicos” al tuturor armenilor, fiind confirmată unirea acestora cu Roma”⁶⁴.

Prin Polojenia (reglementarea legală a activității Bisericilor de pe teritoriul Rusiei) din 1836, pentru a-i deosebi pe armenii ortodocși supuși Patriarhiei de la Moscova, credincioșii armeni au fost numiți armeano-gregorienі, atât în Rusia, cât și în Basarabia și România⁶⁵.

Prin Legea cultelor din 1928, cultul armean a fost recunoscut de către Statul român ca făcând parte dintre Bisericile istorice din țară. În 1931 este votată Legea pentru înființarea Eparhiei armeano-gregoriană, unică pe tot teritoriul României, cuprinzând toți credincioșii comunității armenе

60 KOVÁCS Bálint, *Armenii în Transilvania (de la stabilirea lor în secolul XVII până în secolul XX)* - www.gyfl.ro/ro/arhive.

61 JAKUBINYI Gy., *A romániai katolikus örmények ordináriátusa*, p. 32.

62 Dr. C. CUCIUC, *Atlasul religiilor*, p. 43.

63 *Biserica Armeană din România*, p. 162.

64 Dr. C. CUCIUC, *Atlasul religiilor*, p. 44.

65 Dr. C. CUCIUC, *Atlasul religiilor*, p. 44.

din țară⁶⁶, cu reședința în București. Cel dintâi episcop al Eparhiei armene a fost Husik Zohrabian (1931-1942).

În anul 1947 a fost ales al doilea întâistătător al acestei eparhii Vasken (din Botez Levon Garabed) Balgian (1908-1994, născut la București, a studiat aici Filosofia, apoi Teologia armeană la Atena), care în 1955 a fost ales catolicos de Ecimiadzin și patriarh suprem al tuturor armenilor - al 130-lea ierarh pe scaunul Sf. Grigore Luminătorul (slujire pe care o îndeplinește până la trecerea sa la Domnul). A efectuat o vizită oficială în România (inclusiv la Patriarhia Română), în această calitate, în perioada 17 iunie - 3 iulie 1965.

Catedrală este biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil” (construită în 1911), proiectată de arhitectul Dimitrie Maimarolu și executată de inginerul constructor de origine armeană Grigore Cerkez-Sarkis și sfințită în 4 septembrie 1915 de Episcopul Turian, șeful Bisericii Armene din Bulgaria. Picturile murale au fost executate în anul 1914 de Petre-Remus Troteanu și Mihai Rădulescu.

Eparhia armeano-gregoriană „stă sub autoritatea dogmatică și canonică a catolicosului tuturor armenilor din Ecimiadzin și își păstrează legătura cu Sf. Scaun din Ecimiadzin, dar își reglementează, conduce și administrează, în mod autonom, toate treburile religioase, culturale, fundaționale și epitropești”⁶⁷.

Potrivit datelor oficiale ale ultimului recensământ din România (2021), 1213 locuitori s-au declarat de etnie armeană, iar 806 credincioși au declarat că aparțin confesiunii armeano-gregoriene (Arhiepiscopia Bisericii Armene)⁶⁸.

66 *Viața religioasă din România. Studiu documentar*, Ed. Paideia, București, 1999, p. 51. Votată în Adunarea deputaților și Senat în ședințele din 13 și 14 iulie 1931 și promulgată prin decretul nr. 2812/1931, publicat în Monitorul Oficial, nr. 177 din 3 august 1931. Statutul organic și administrativ al eparhiei Armeano-Gregoriene din România din 7 decembrie 1931, sancționat prin Decretul nr. 3765/1931 a fost publicat în Monitorul Oficial, nr. 286 din 7 decembrie 1931. În momentul de față este în vigoare Statutul organic și administrativ al Arhiepiscopiei Bisericii Armene din România, publicat în Monitorul Oficial al României, partea I, nr. 57 din 24 ianuarie 2008, recunoscut prin Hotărârea de Guvern, nr. 56/16 ianuarie 2008, Întâistătătorii acestei eparhii au fost: Husik Zohrabian (1931-1942), Vasken Balgian (1947-1955), Dirayr Mardichian (1960-2010) și Datev Hagopian (din anul 2010).

67 *Statutul organic și administrativ al Eparhiei armeano-gregoriene din România*, art. 2 în vol. *Legea și statutele cultelor religioase din Republica Populară Română*, Ed. Ministerului Cultelor, București, 1949, p. 371.

68 <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive>, accesat 19.06.2024.

De-a lungul istoriei, etnicii armeni și Biserica armeano-gregoriană s-a bucurat, în România, de recunoaștere din partea statului⁶⁹ și de sprijin, trăindu-și viața și desfășurându-și activitatea alături de credincioșii ortodocși majoritari, dar și de cetățeni de alte etnii și confesiuni.

Bibliografie:

- ALBINETZ, Constantin, *Identități în dialog. Armenia și armenii din Transilvania*, Ed. Ararat, București, 2012.
- BARONIAN, Arhim., Zareh, "575 de ani de la înființarea Episcopiei Armeene din Moldova", în *Biserica Ortodoxă Română*, an XCIV (1976), nr. 7-8.
- BARONIAN, Arhim., Zareh, *Cuvânt despre Liturghia Bisericii armeene și Liturghiile răsăritene*, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2003.
- BARONIAN, Drd. arhim., Zareh, Biserici armeene, monumente de artă din Moldova, în *Biserica Ortodoxă Română*, an LXXXVII (1969), nr. 11-12.
- BĂBUȘ, Pr., Emanoil, *Introducere în istoria bisericească universală*, Ed. Sofia, București, 2003.
- BĂNĂȚEANU, Vlad, *Armenii în istoria și viața românească*, Tipo Lito Țăranul&Co, București, 1938.
- BINNS, John, *An Introduction to the Christian Orthodox Churches*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- *Biserica Armeană din România: istorie și patrimoniu*, Ed. Paideia, București, 2019.
- BRANIȘTE, Pr. prof., Ene, "Baze liturgice comune între Biserica Armeană și Biserica Ortodoxă Română", în *Ortodoxia*, an. XXV (1973), nr. 2.
- BRIA, Pr. prof. dr., Ion, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, Ed. România Creștină, București, 1999,
- BUDA, Lect. univ. dr., Daniel, *Începuturile creștinismului la armeni și rolul Sfântului Grigorie Luminătorul în organizarea și consolidarea Bisericii armeene* în vol. *Ale Tale dintru ale Tale! Liturghie, Pastorație și Mărturisire. Prinos de cinstire adus Înalt Prea Sfinției Sale Dr. Laurențiu Streza la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2007.

69 Ioan-Gheorghe Rotaru, *Drept bisericesc*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2014, pp. 227-228.

- CALPACHIAN, O., “Mănăstirea armeană din Hagigadar din Suceava”, în *Biserica Ortodoxă Română*, an LXXX (1962), nr. 9-10.
- CANTEMIR, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Ed. Litera Internațional, București-Chișinău, 2001.
- CHIȚESCU, Prof., N., “Ortodoxia și Bisericile răsăritene mai mici”, în *Ortodoxia*, an XIII (1961), nr. 4.
- CONSTANTINESCU, N., “Mănăstirea armenescă Zamca-Suceava”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, an XXXV (1959), nr. 3-4.
- CUCIUC, Dr., Constantin, *Atlasul religiilor și al monumentelor istorice religioase din România*, Ed. Gnosis, București, 1997.
- DAN, Dimitrie, *Monofizismul în Biserica Armeană-orientală*, Societatea Tipografică Bucovineană, Cernăuți, 1902.
- DAVID, P. I., “Un articol despre raporturile prietenești româno-armene în trecut și astăzi”, în *Biserica Ortodoxă Română*, an LXXXV (1967), nr. 5-6.
- DRĂGOI, Pr., Eugen, *Istoria bisericească universală*, Ed. Historica, București, 2001.
- EUSEBIU DE CEZAREEA, *Istoria bisericească*, cartea V, 46 în *Scrieri*, partea I, coll. Părinți și Scriitori Bisericești 13, trad. de Pr. prof. T. Bodogae, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1987.
- GOILAV, Gr., “Armenii ca întemeietori de orașe în partea de Răsărit a Europei (cu cinci clișeuri)”, în *Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie*, vol. X (1909).
- GRIGORIAN, Tigran, *Istoria și cultura poporului armean*, Ed. Științifică, București, 1993.
- IONEL, Pr., Doru, *Biserica și comunitatea armenescă din Roman*, Ed. Zamca, București, 2009.
- IONIȚĂ, Pr. prof. dr., Viorel (coord.), *Istoria bisericească universală*, vol. I, Ed. Basilica, București, 2019.
- IONIȚĂ, Pr. prof. dr., Viorel (coord.), *Istoria bisericească universală*, vol. II, partea întâi: Bisericile eterodoxe vechi orientale de la începuturi până astăzi, Ed. Basilica, București, 2023,
- IORDACHE, Pr., I., “Două scrisori inedite ale Patriarhului Fotie către armeni”, în *Mitropolia Olteniei*, an. XXIV (1972), nr. 5- 6,
- IORGA, Nicolae, *Les Arméniens des Pays Roumains (fin XIV-e siècle - début XVI-e siècle)* în *L'Arménie et Byzance. Histoire et culture*. Publication de

la Sorbonne, Université de Paris I, Panthéon-Sorbonne, série Byzantina Sorbonesia - 12, Paris, 1996.

- *Istoria, dogmele și tradițiile și Liturghia Bisericii Armene de Răsărit*, trad. de Ioan G. Tutuy, ed. a II-a, Ed. Zamca, București, 2014.
- JAKUBINYI, György, *A romániai katolikus örmények ordináriátusa*, Szamosújvár, 2001.
- JEAMGOCIAN, Edvard, *Catedrala armeană din București*, Ed. Ararat, București, 2008.
- KALOUSTIAN, Bishop, Shnork, *Saints and Sacraments of the Armenian Church*, Diocese of the Armenian Church of North America, New York, 1963.
- KOVÁCS, Bálint, *Armenii în Transilvania (de la stabilirea lor în secolul XVII până în secolul XX)* - www.gyfl.ro/ro/arhive.
- MUNTEAN, Pr. prof. dr., Vasile, *Istoria creștină generală*, vol. II, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2008.
- NECULA, Nicolae D., *Biserici vechi orientale*, în Pr. prof. Ștefan BUCHIU, Pr. prof. Ioan TULCAN (coord.), *Dicționar de Teologie Ortodoxă*, Ed. Basilica, București, 2019.
- NECULA, Virgil, *Frăția de cruce româno-armeană*, Ed. Pidner & Pidner, Târgoviște, 2007.
- ODABASIAN, Cristi, "Aniversarea a 580 de ani de la înființarea Episcopiei Armene din Suceava", în *Biserica Ortodoxă Română*, an XCIX (1981), nr. 9-10.
- PANAITESCU, P. P., "Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava", în *Revista Istorică Română*, vol. IV, 1934.
- POPESCU, Prof., Teodor M., "Importanța istorică a Sinodului al IV-lea Ecumenic", în *Ortodoxia*, an III (1951), nr. 2-3.
- PRISAC, Lidia, "Migrația armenilor în spațiul românesc dintre Prut și Nistru: premize și direcții (sec. XI-XIX)", în *Buletin Științific al Tinerilor Istorici*, II (VII), Chișinău, 2013.
- PULPEA, Diac. lect., I., "Posibilitățile întoarcerii Bisericilor monofizite la Ortodoxie", în *Ortodoxia*, an III (1951), nr. 4.
- RĂMUREANU, Pr. prof., Ioan, "Sinodul I Ecumenic de la Niceea de la 325. Condamnarea ereziei lui Arie. Simbolul Niceean", în *Studii Teologice*, an XXIX (1977), nr. 1-2.

- REZUȘ, Pr. prof., Petru, “Poziția actuală a celor nemulțumiți de hotărârile Sinodului IV Ecumenic”, în *Ortodoxia*, an III (1951), nr. 2-3.
- ROTARU, Ioan-Gheorghe, *Drept bisericesc*, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2014.
- SELIAN, Sergiu, *Schiță istorică a comunității armenice din România*, ed. a II-a, București, 1999.
- STĂNILOAE, Pr. prof., D., “Definiția dogmatică de la Calcedon”, în *Ortodoxia*, an III (1951), nr. 2-3.
- STĂNILOAE, Pr. prof., D., “Posibilitatea reconcilierii dogmatice între Biserica Ortodoxă și vechile Biserici Orientale”, în *Ortodoxia*, an XVII (1965), nr. 1.
- *Statutul organic și administrativ al Eparhiei armeano-gregoriene din România în vol. Legea și statutele cultelor religioase din Republica Populară Română*, Ed. Ministerului Cultelor, București, 1949.
- STOINA, Drd., Liviu, “Hristologia în discuțiile Sinodului IV Ecumenic (Calcedon, 451)”, în *Ortodoxia*, an XL (1988), nr. 3.
- URECHE, Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ed. Minerva, București, 1979.
- *Viața religioasă din România. Studiu documentar*, Ed. Paideia, București, 1999.
- WEBER, S., *Armenien în Lexikon für Theologie und Kirche*, Band I, Freiburg im Breisgau, 1930.
- ZOHRABIAN, Arhiepiscopul, Husik, *Istoria Bisericii Armene de la introducerea creștinismului în Armenia până în zilele noastre*, trad. de V. Mestugean, Tipografia Ziarului „Universul”, București, 1934.

Surse web:

- <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive>, accesat 19.06.2024.